

Идрок турлари ва унинг индивидуал хусусиятлари.

Идрокнинг *вақтни, ҳаракатни, фазони идрок қилиш турлари* мавжуд. Улар ёрдами билан атроф-муҳит, биосфера ва ижтимоий турмушнинг моҳияти юзасидан ахборотлар, маълумотлар, хусусиятлар акс эттирилади. Борлиқдаги нарса ва ҳодисаларнинг яшаш шакли, узлуксиз равишда ҳаракатда бўлиши, муайян объектив *вақт* бирлигида ҳукм суриши инсон онгида бевосита инъикос қилинади. Одатда инсон томонидан *вақтни идрок қилиш*, асосан руҳий ҳодисалар, ҳолатлар, вазиятлар, хусусиятларнинг ўзаро ўрин алмашинуви туфайли намоён бўлиб, инсон томонидан акс эттириладиган вақт бирлигининг объектив (ҳаққоний, холис) мазмунига, шахснинг унга нисбатан муносабатига боғлиқ бўлиб, худди шу мезон орқали унинг маҳсулдорлиги ўлчанади. Масалан, шахснинг эҳтиёжи, мотивацияси, қизиқишлари ва интилишига мос, мутаносиб вақт бирлигини идрок қилган тақдирдагина вақт объектив жиҳатдан (кечинмалар, ҳис-туйғуларга нисбатан шахснинг ижобий ҳаққоний муносабатларида) тез ўтгандай идрок қилинади, одатда ёқтирмаслик идрок майдонига номутаносибликни келтириб, шахсда зерикиш ҳолатини юзага келтиради ва вақт «секин» ўтиши туйғусини уйғотади.

Ҳаракатларни идрок қилиш жисмларнинг (баъзан нисбий жиҳатдан бошқа ижтимоий, сиёсий табиий ҳолатларнинг) фазодаги (ижтимоий ҳаётдаги) ўрин алмашинувини бевосита (билвосита) инъикос эттиришдан иборатдир. Бунда ҳаракат нисбатан (қиёсий) ва нисбатсиз (таққосланмасдан) идрок қилинади. Ҳаракатдаги жисм уни қуршаб турган ҳаракатсиз бошқа жисмларга таққосланган ҳолда идрок қилинса, бундай тоифадаги ҳаракат *нисбатан идрок қилиш* деб аталиб, ҳаракатланаётган жисм ҳеч қандай нарса билан таққосланмасдан идрок қилинса, бу кўринишдаги ҳаракат эса *нисбатсиз идрок қилиш* дейилади.

Фазони идрок қилиш – воқеликдаги нарса ва ҳодисаларнинг фазода эгаллаган ўрнини, шаклини, миқдорини ва бир-бирига нисбатан муносабатларидан иборат билиш жараёнининг шакли бўлиб, воқеликни идрок қилиш орқали инсон борлиқ тўғрисида, унинг хусусиятлари, ҳажми, масофаси

(ич томони, чуқурлиги) юзасидан муайян маълумотлар, хоссалар, ахборотлар тўплаш, уларни фарқлаш имкониятига эга бўлади. Идрок жараёнида унинг **феноменлари** (юнон. «*phainomenon*» - ноёб, гайриодатий ҳолат) муайян ходисаларни акс эттиришда иштирок этади, инъикоснинг турлича аниқликда намоён бўлиши мумкинлиги тўғрисида маълумот беради. Улар **галлюцинация** (лот. «*hallucinatio*» - алаҳлаш, босинқираш, валдирлаш, йўқ нарсаларнинг кўриниши, эшитилиши, сезилиши), **иллюзия** (лот. «*illusio*» - хато, адашиш, янглишиш), **аттракция** (франц. «*attraction*» - ўзига тортиш, маҳлиё этиш, жалб қилиш), **яққол кўриниш** (рус. «ясновидение» - яққол олдиндан кўриш, яққол гойибдан хабар олиш) тушунчалари орқали номланади.

Галлюцинация деб яққол воқеликдаги идрок ва ходисаларнинг тана аъзоларини қабул қилиш анализаторларига бевосита таъсир этмасдан инсон онгида турли образларнинг (овозларнинг эшитилиши, шарпаларнинг сезилиши) хаёлан, фикран пайдо бўлишидан иборат идрокнинг психопатологик (рухий хасталик) ходисасига айтилади. Галлюцинация ходисаси муваққат рухий хасталикнинг аломати бўлиб, баъзан кўрқинч ҳисси маҳсули ҳисобланиб, бош мия катта ярим шарлари қобиғидаги кўзғалиш жараёнларининг нуқсонли, суст (патологик) ҳаракати натижасида, гоҳо асаб тизимининг заҳарланиши, заифлашуви, ҳаддан ташқари толиқиши туфайли юзага келиши мумкин.

Э.Ғ.Ғозиев фикрича, галлюцинация ходисаси бир неча хил кўринишга эга:

- Йўқ нарсаларнинг кўзга кўриниши;
- у ёки бу овозлар, товушлар, куйлар эшитилиши;
- йўқшарпалар, ҳидлар сезилиши кабилар.

Иллюзия ҳиссий аъзоларимизга бевосита таъсир этиб турган нарса ва ходисаларни нотўғри (ноадекват), янглиш, хато идрок қилишдан иборат жараённинг ноёб ходисаси ҳисобланади.

Иллюзиялар кўринадиган ҳаракатлар билан боғлиқ, яъни:

а) қоронғиликда ҳаракатсиз ёруғлик манбаидан нурларнинг тартибсиз тарқалиши (автокинетик ҳаракат);

б) фазовий жиҳатдан яқин жойлашган икки ҳаракатсиз стимулнинг тез суръатлар билан намоён этиб туриш ҳаракат таассуротини вужудга келтиради(стробоскопик ҳаракат);

в) ҳаракатсиз объектни уни қуршаб турган фонга қарама-қарши йўналишга қўйиш ҳаракат туйғусини пайдо қилади (индукцион ҳаракат) кабилар.

Аттракция инсонни (ўзи билан ўзга ўртасидаги муносабатда намоён бўлиб) ўзига маҳлиё қилиш, қалбни «жиз» эттиришдан иборат, онгсизликка тааллуқли инсонни инсон томонидан идрок қилиш ҳодисаси бўлиб, бу ҳодиса бир қанча манбалар, қўзғатувчилар, мотивлар таъсирида вужудга келади, жумладан:

- 1) дастлабки ташқи кўриниш, истаранинг иссиқлиги;
- 2) субъектга нисбатан риштасиз боғланиб қолишлик, онгсизлик даражасидаги англашилмаган ички ноаниқ мойиллик;
- 3) шахсларнинг характерида ўхшашликнинг мавжудлиги;
- 4) шерикларнинг муомала маромидаги яқинлик ва б.

Яққолкўриниш (ясновидение) деб ҳолат, ҳодиса ва тасодифни яққол олдиндан кўриш, яққол ғойибдан хабар келиш (олиш) сингари парапсихологик муаммодир. Аксарият вазиятларда яққол кўришлик билиш субъектининг шахсий хаёлот, ўзгаларнинг диққатини тортишга, жалб қилишга алоқадор ҳиссий кечинмалар бўлиб, унинг яққоллилик эҳтимоли даражаси жуда пастдир. Бироқ шу нарсани рад этмаслик керакки, айрим алломаларнинг башоратлари, яққололдиндан кўриш имконининг юксаклиги, аниқлиги кишини ҳанузгача ҳаяжонга солади.